

DUŠAN BILANDŽIĆ, Historija Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije. Glavni procesi, Zagreb 1978.

Malo je koja knjiga kod nas u posljednje vrijeme izazvala toliki interes kao »Historija Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije« dra Dušana Bilandžića, što nije slučajno, ni zbog autora, ni zbog djela. U našoj, ne suviše bogatoj, znanstvenoj, pa i publicističkoj literaturi o našem poslijeratnom razvoju, posebno o izgradnji prvoga samoupravnog socijalističkog društva u historiji, istaknuto mjesto zauzimaju radovi Dušana Bilandžića. Od svoga prvog priloga o toj problematici »Radnici o upravljanju fabrikama«, objavljenog u časopisu *Jugoslavenski sindikati* 1962, do danas je o toj tematici objavio stotinjak različitih priloga: članaka, rasprava, brošura i monografija.¹ Među tim brojnim radovima, od kojih se neki samo nadopunjuju ili čak ponavljaju jer su pisani s različitom namjenom i objavljeni na raznim stranama, nesumnjivo je najpotpunija i najbolja ova posljednja knjiga.

S obzirom na stanje u našoj povijesnoj znanosti, to je ujedno najopsežnije i najbolje djelo u nas uopće o toj problematici.² Ali to ipak nije historija nove Jugoslavije, čak ni njenih glavnih procesa, kako je navedeno u podnaslovu knjige, da bi se ublažio zaista pretenciozni naslov, kome je po svoj prilici djelomično pridonio i izdavač.³ To je, prije svega, historija razvoja i promjena privrednih sistema u nas, dana često predetaljno, prestručno, ne uvijek dovoljno kritički, čiji se značaj tretira kao dominantan i preuveličava uloga poli-

¹ Od svih brojnih radova poimenično navodimo samo nekoliko najvažnijih: *Borba za samoupravni socijalizam u Jugoslaviji 1945–1969*, Zagreb 1969; *Osnovne društvene promjene u Jugoslaviji i svijetu 1945–1973*, Zagreb 1973 (dio o promjenama u svijetu napisao je dr Radovan Vukadinović) i *Ideje i praksa društvenog razvoja Jugoslavije 1945–1973*, Beograd 1973.

² Trotomna »Historija Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije« dra Branka Petranovića i dra Čedomira Štrbca, objavljena u Beogradu 1977, sadrži pretežno izabrane dokumente o našem poslijeratnom razdoblju – unutrašnjopolitičkog i vanjsko-političkog karaktera što je nesumnjivo vrlo korisno ali nedovoljno. Samo je prvi, najtanji tom historija nove Jugoslavije, ali uglavnom do uvođenja radničkog samoupravljanja, dok je noviji dio znatno slabiji.

³ U nekim ranijim djelima autor se ograđivao od toga da se njegovi radovi uključuju u historiografiju, opravdajući to, prije svega, historijskom distancom. »Još se ne može suditi o nekim velikim historijskim događajima i odlukama, koje je rukovodstvo zemlje i SKJ donosilo, jer su procesi ostvarivanja u toku, pa će se 'konačni' historijski sudovi moći donositi iz većeg vremenskog razmaka. Ličnosti koje su stvarale putove našeg razvitka još su suvremenici današnjih zbivanja, o čemu se mora voditi računa kad se donose ocjene i sudovi o suvremenim društvenim procesima. Neki su izvori još nedostupni istraživačima. Historiografija tek čini prve korake u istraživanju poslijeratnog razdoblja, i to, uglavnom, perioda do sukoba s Kominformom 1948. godine. Tek predstoje historiografska, politološka, ekonomska, sociološka i druga istraživanja uz interdisciplinarnu suradnju što je pretpostavka izrade kompleksnijeg rada o razvitku socijalističke Jugoslavije« – napisao je u Predgovoru knjige »Borba za samoupravni socijalizam 1945–1969« (5–6). U ovoj knjizi takvih ograda više nema, a stupanj osobne hrabrosti da se ocijene neki procesi koji su u toku s još živim nosiocima znatno je viši.

tičkog vrha, a zapostavlja se analiza općih društvenih tokova i angažiranja širih društvenih slojeva. Tu tvrdnju potkrijepit ćemo zasad jednim primjerom, a kasnije još detaljnije argumentirati.

Poznato je da je samoupravljanje u nas proklamirano prvi put potkraj 1949. godine, a ozakonjeno na sredini 1950. Ali se privredni sistem počeo mijenjati tek 1952, da bi svoj cjelovitiji i zaokruženi oblik prvi put dobio tek 1954, što znači da je samoupravljanje četiri godine bilo više-manje formalno, bez prave materijalne osnove. Ipak je već 1952. započeo ubrzani rast nacionalnog dohotka koji je u narednom deceniju dostigao jednu od najviših stopa rasta u svijetu. Prema podacima koje donosi sam autor, višu stopu rasta industrijske proizvodnje imali su u tome razdoblju samo Japan i Bugarska (Tabela na str. 289). Iz knjige ne vidimo što je tome uzrok: da li rodnije godine nego ranije, ili napuštanje politike masovne kolektivizacije na selu, ili krediti, pa i pomoć kapitalističkih zemalja (prvenstveno tripartitna pomoć). Možda je tome najvažniji uzrok onaj ponovo probuđeni entuzijazam širih društvenih slojeva, koji je nastao još u vrijeme revolucije i odigrao veliku ulogu u razdoblju obnove zemlje, a administrativno-centralistički sistem ga je uvelike eliminirao. Promjena tadašnjega etatističkog privrednog sistema, koji autor uporno naziva *revolucionarnim etatizmom*, sigurno nije, jer je tada tek započela.

Već smo rekli da termin revolucionarni etatizam nema svoje historijsko opravdanje, pogotovo ako se njime želi ukazati na razliku od sovjetskog etatizma iz razdoblja staljinizma. Etatizam je takav društveno-ekonomski sistem u kojem su sva sredstva za proizvodnju i usluge nacionalizirani ili kolektivizirani — od velikih industrijskih objekata, saobraćajnica i banaka do sitnih zanatskih radnji i maloga seljačkog posjeda — a njima upravlja državni administrativno-birokratski aparat, centralistički organiziran. Dužina njegova trajanja i stupanj prisile nisu bitni za njegovo određenje.

Četiri su osnovna problema koja autor utvrđuje i prati njihovo razrješenje u ovom radu:

Prvo, svladavanje ekonomske eksploatacije i političke prevlasti i ostvarivanje socijalnih i političkih prava i sloboda čovjeka, radničke klase i ostalih radnih slojeva.

Drugo, izgrađivanje ravnopravnih međunacionalnih odnosa u zajedničkoj državi.

Treće, ubrzanje društvenog i posebno ekonomskog razvoja zemlje.

Četvrto, osiguranje nacionalne nezavisnosti, slobode i teritorijalnog integriteta zemlje kao cjeline i svakoga njezinog naroda, čiju su egzistenciju uvijek ugrožavali različiti strani osvajači (str. 3).

Tim osnovnim problemima svakako bi trebalo dodati još barem jedan: potrebu za ubrzanom transformacijom socijalne strukture stanovništva, koja je neostvariva bez znatno većeg stupnja općeg i stručnog obrazovanja i ubrzanja kulturnog razvoja. Tu posljednju značajnu oblast ljudske djelatnosti autor svjesno izostavlja (4).

Te je historijske zadatke društveni razvoj nametnuo već staroj Jugoslaviji, prvoj političkoj zajednici glavnine jugoslavenskih naroda i narodnosti u njihovoj historiji. Zbog klasnog i eksploatatorskog karaktera društvenih odnosa i dominacije velikosrpske buržoazije na čelu s dinastijom Karađorđevića, stara Jugoslavija nije te zadatke uspjela riješiti, što autor prikazuje u uvodnom

dijelu »Slom Kraljevine Jugoslavije«, sintetskog karaktera, djelomično rasplintnutom zbog preopširenog prikaza političkih stranaka i njihovih međusobnih odnosa. Taj zadatak preuzela je na sebe Komunistička partija, koja je postepeno izrastala od periferne do vodeće snage ne samo radničke klase, već i jugoslavenskog društva uopće, stvarajući u toku dva decenija svoj revolucionarni program koji je uključio rješenje i sva četiri navedena problema.

Komunistička partija je rješenje tih zadataka započela u trenutku sloma starog režima, pokrećući mase u narodnooslobodilačku borbu i pretvarajući je u drugu uspješnu socijalističku revoluciju u historiji. Bilo je to u skladu s Lenjinovim određenjem da za socijalističku revoluciju nije dovoljno samo da potčinjeni slojevi ne žele više živjeti na stari način, već i da vladajući slojevi ne mogu živjeti i upravljati na stari način. »Tek onda, kad 'donji slojevi' neće staro i kad 'gornji slojevi' ne mogu na stari način, tek onda revolucija može pobijediti.« Takva je situacija nastala u našoj zemlji u proljeće 1941. i autor je detaljnije analizira u prvom dijelu svoje knjige »Stvaranje Demokratske Federativne Jugoslavije«. Za njega je u tom četvorogodišnjem periodu najbitniji problem — kako spriječiti obnovu staroga kapitalističkog poretka nosioci kojega su emigrantska vlada i četnički pokret Draže Mihailovića.

Izgradivši sistem narodne vlasti i izborivši međunarodno priznanje nove Jugoslavije, Komunistička partija u osnovi je već 1945. riješila prva dva od navedena četiri historijska zadatka. Preuzimanjem političke vlasti, konfiskacijom imovine ratnih zločinaca, agrarnom reformom i kasnije nacionalizacijom osnovnih sredstava za proizvodnju i usluge, udarene su osnove za ukidanje klasnog društvenog poretka, a stvaranjem jugoslavenske federacije za izgradnju ravnopravnih međunacionalnih odnosa na bazi bratstva i jedinstva učvršćenog u četvorogodišnjoj borbi. Preostala dva problema trebalo je riješiti u daljnjem poslijeratnom razdoblju, na žalost sporije i s mnogo više poteškoća nego što se očekivalo u trenutku revolucionarnog zanosa zbog blistave pobjede. Na sreću, taj »skok u nebo« nije trajao tako dugo kao u nekim drugim zemljama (npr. SSSR, NR Kina), pa je »povratak na zemlju« bio lakši i kraći. Ovaj naš 30-godišnji poslijeratni razvoj autor je obradio u pet dijelova. Kažemo 30-godišnji, jer knjiga zapravo završava 1974. donošenjem novog Ustava i održavanjem X kongresa SKJ, iako se bespotrebno navode neke kasnije godine. Sa stanovišta prevladavanja historijske distance i to je dovoljno.

To su ovi osnovni dijelovi:

II. Formiranje državno-centralističkog sistema i početak njegove krize (1945—1950)

III. Velika prekretnica (1948—1950)

IV. Dvojnost društvenog sistema (1954—1964)

V. Kritika državnog centralizma, razvoj samoupravljanja i novih međunacionalnih odnosa.

VI. Razvijanje sistema samoupravljanja na koncepciji udružnog rada (1971/72—1977/78).

Kriteriji za tu podjelu, koja nije identična s periodizacijom našega poslijeratnog razdoblja, jer se neke godine preklapaju, a negdje nisu ni naznačene, različiti su. Za kamene-međaše uzimaju se s jedne strane velike promjene u ekonomskom sistemu, a s druge, važni politički događaji kao što su sukob s Inform-

biroom ili kriza međunacionalnih odnosa. Eliminiranjem drugoga političkog kriterija došli bismo do ovakve periodizacije, koja se zasniva samo na bitnim promjenama u ekonomskom sistemu i međurepubličkim odnosima:

1. Razdoblje administrativnog centralizma (1945—1953)
2. Razvoj samoupravnog sistema (1954—1964)
3. Prelaz na robno-novčane odnose (1965—1972)
4. Primjena principa udruženog rada (od 1972. dalje).

Ta se periodizacija u osnovi poklapa s periodizacijom primijenjenom u jednom od autorovih ranijih radova: »Ideje i praksa društvenog razvoja Jugoslavije 1945—1973« (Beograd 1973), u kojem je cjelokupni razvoj obrađen u prva tri perioda. Prvo razdoblje autor je slikovito nazvao razdobljem traženja, drugo je razdoblje ubrzanog rasta, a treće stagnacije, pa i kriza. Posljednje, četvrto razdoblje, u kojem je došlo do rješenja nekih problema, tada je bilo tek na pomolu.

U svih pet navedenih dijelova autor najveću pažnju posvećuje prikazu ekonomskog sistema, ponekad predetajlno i prestručno, tako da prelazi okvire historioografskog rada. On je vrlo kritičan prema nizu negativnih pojava u našoj novijoj povijesti. Npr., prema masovnoj kolektivizaciji u poljoprivredi, započetoj 1949, da bi se »pobile« optužbe Rezolucije Informbiroa o »neispravnoj« politici Partije na selu, prema nemilosrdnoj eksploataciji šuma i rudnog bogatstva zemlje, započetoj 50-ih godina, da bi se na novom zapadnoevropskom tržištu osigurale devize neophodne za nastavak ubrzanog industrijalizacije započete prvim petogodišnjim planom i dr. Autor je posebno kritičan prema administrativno-centralističkom sistemu, ali ne zapostavlja ni njegove pozitivne strane, kao što su ubrzana obnova zemlje i prelaz na industrijalizaciju. On posebno ističe entuzijazam širih rukovodećih slojeva, koji je imao vrlo veliku ulogu u tom razdoblju. Ali ne primjećuje da se taj entuzijazam proteže i na drugi period, čak na mnogo širem planu, da dobiva neka nova obilježja, jer se ne očituje samo u zalaganju na radu, već i izvan radnog mjesta, prvenstveno na stalnom općem i stručnom uzdizanju, od stjecanja minimalnih kvalifikacija do dovršavanja visokih škola i fakulteta. To široko zasnovano masovno obrazovanje kadrova, koje započinje oko sredine 50-ih godina, jedan je od razloga ubrzanoga ekonomskog rasta. Autor ne daje decidirani odgovor na pitanje u čemu je tajna toga ubrzanog rasta, a pogotovo razlozi njegova naglog zastoja na početku 60-ih godina. Nesumnjivo da razlozi zastoja nisu samo u presporoj transformaciji privrednog sistema i nedovoljnoj primjeni robno-novčanih odnosa, već i u pojačanoj osobnoj potrošnji, smanjenju entuzijazma, pojavi egoizma i nizu ostalih negativnosti na koje je ukazao drug Tito u svom govoru u Splitu 1962. Donošenjem mjera Privredne reforme 1965. započele su radikalnije promjene. Ali se kriza na političkom planu produžila sve do početka 70-ih godina, kada je dobila mnogo zaoštreniji oblik. Posebno se osjetio raskorak između proklamacija i ostvarenja (npr., konstantni nesklad između rasta uvoza i izvoza, planiranih i ostvarenih investicija i sl.) O tome autor ne daje ni izdaleka zadovoljavajuće odgovore, niti je dovoljno kritičan kao prema nekim pojavama u ranijoj prošlosti.

Drugom problemu, izgrađivanju ravnopravnih međunacionalnih odnosa, autor posvećuje veću pažnju tek u posljednjem deceniju, jer je ta tema punih dvadesetak godina bila tabu za Savez komunista Jugoslavije. Smatralo se da su međunacionalni odnosi stvaranjem jugoslavenske federacije jednom zauvijek riješeni. Brionski plenum 1966. ukazao je na postojanje snažnih unitarističkih

tendencija, a njihova likvidacija odškrinula je vrata pojavi nacionalizma u gotovo svim republikama i pokrajinama. Autor posvećuje znatnu pažnju političkoj krizi i njenom raspletu 1971–1972, zbog pojave nacionalizma, liberalizma i tehnokratizma. Ali pri tom čini jednu omašku, jer u dio »Razvoj političkih događaja u Srbiji nakon 21. sjednice Predsjedništva SKJ« unosi i raščišćavanja s nacionalističkim i liberalističkim tendencijama u ostalim republikama i pokrajinama osim Hrvatske, kojoj s pravom posvećuje poseban dio, jer se tamo nacionalizam najbrže i najgrublje razvio.

Prikazi nacionalizma i liberalizma dani su mnogo bolje nego u nekim ranijim radovima, ali ni izdaleka ne na onom nivou, koji je autor, i kao znanstveni radnik i kao politička ličnost, mogao dati da je dublje ušao u analizu te problematike i pokušao odgovoriti na to što nas je dva i po decenija nakon oružane pobjede vratilo u predrevolucionarno razdoblje.

Trećem problemu, ubrzanju društvenog i ekonomskog razvoja zemlje, kojim se zapravo iscrpljuje cjelokupni razvoj, nije po našem mišljenju posvećena dovoljna pažnja. Poglavlje »Bitni pokazatelji društvenog razvoja Jugoslavije početkom 1970-ih godina«, koje je ujedno i posljednje te vrste u knjizi, djeluje nepotpuno, čak šturo. Podaci o globalnom rastu, usklađivanju proporcija prema ostalim zemljama, osobnoj i zajedničkoj potrošnji, transformaciji socijalne strukture, porastu radničke klase i dr. zbijeni su na nekoliko stranica, svedeni u nekoliko tabela ili rečenica bez dovoljnih objašnjenja, pri čemu je mnogo što relevantnoga izostavljeno, tako da čitalac zaista ne dobiva pravi dojam o dostignućima društvenog razvoja socijalističke izgradnje. Npr., govori se o deagrarizaciji stanovništva i nastanku moderne radničke klase, a da se ni jednom jedinom rečenicom ne ukaže na to kako se taj proces odrazio na potrebu ubrzane stambene izgradnje sa svim barem minimalnim zahvatima infrastrukture. Malobrojni su ovakvi, barem fragmentarni, prikazi nekoga stanja:

»— iako je uspješan društveni, posebno ekonomski razvoj Jugoslavije vremenski koincidirao s krizom političkih odnosa, mislimo da možemo i moramo eliminirati materijalne probleme društva kao jedan od izvora političkih sukoba. Štoviše, relativno uspješan razvoj i promocija milijuna ljudi bili su važan element stabilnosti društva i faktor koji je ograničio političke borbe na uže segmente društva. Mase su potkraj 1960-ih godina upravo bile zahvaćene groznicom zaradivanja i potrošnje: na sve strane seljaci i radnici gradili su kuće, kupovali trajna i potrošna dobra, a bogatiji vikendice, sve skuplja kola itd. Veoma intenzivan rad i u radnom i u slobodnom vremenu, trka za zaradom, velika potrošnja, nagle i radikalne promjene u društvenom položaju ljudi kao što su 'pretvaranje' seljaka u radnike, tehničare, službenike aparata, šire mogućnosti za privatnu inicijativu itd. — sve je to vremenski koincidiralo s procesom socijalne 'destrukture' u toku kojeg su pucale neke naslijeđene birokratske steg i norme, što su mnogi osjećali kao 'oslobađajući proces' od krutih oblika administrativnog upravljanja i rigidnih pravnih normi. Dakako, mnogi su baš u toj 'destrukciji' vidjeli najveću opasnost, a neki i početak gubitka dostignutog društvenog statusa;

— ipak, sa oko 800 dolara nacionalnog dohotka po stanovniku 1971. godine Jugoslavija je bila tek na trećini puta do najrazvijenijih zapadnoevropskih zemalja. Također je otprilike bila na trećini puta po potrebnim znanjima kakva traži suvremena tehnologija zrelog industrijskog društva. Slično je bilo i s drugim komponentama industrijalizacije, kao što su tehnološka inovacija, organizacija rada itd.« (394).

Posljednjem, četvrtom problemu, borbi za nacionalnu nezavisnost, posvećena je veća pažnja u prvom dijelu knjige, kada je ona bila i važnija: neposredno nakon rata zbog nepriznavanja zapadnih granica od Velike Britanije i SAD, a nakon Rezolucije Informbiroa zbog pritiska zemalja istočnoevropskog »lagera«. Upravo su u takvom izuzetno teškom međunarodnom položaju naše zemlje korijeni današnje jugoslavenske vanjskopolitičke orijentacije — daljnje borbe za afirmaciju principa aktivne i miroljubive koegzistencije i stvaranja ravnopravnih odnosa unutar međunarodnoga komunističkog pokreta. Prikazi te problematike dani su korektno u najdubljoj vezi s našim unutrašnjim društveno-političkim razvojem.

I na kraju da zaključimo: uz niz kritičkih primjedbi, ostajemo pri već danoj ocjeni da je to dosad najpotpunija i najbolja knjiga o našem poslijeratnom razdoblju s obzirom na stanje u historiografiji. Primjedbe nismo navodili zato što je lakše kritizirati, nego sam nešto napraviti, već zato što se ne slažemo s mišljenjem da pojedinac ne može napraviti bolju knjigu. Može, ako realno sagleda njene pozitivne i negativne strane, povećati stupanj kritičnosti i ode još korak dalje u prevladavanju historijske distance.

Zlatko Čepo

*MAKEDONIJA KAO PRIRODNA I EKONOMSKA CJELINA,
Skopje 1978, 347 str.*

U povodu 75. godišnjice Ilindenskog ustanka i 34. godišnjice održavanja Prvog zasjedanja ASNOM-a (Antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Makedonije), u izdanju Instituta za nacionalnu istoriju iz Skopja izišao je iz štampe rad »Makedonija kako prirodna i ekonomska celina«. Taj je rad zapravo prijevod knjige objavljene 1945. godine s istim naslovom (također u povodu dvokratnog makedonskog praznika Ilindena) na bugarskom jeziku: »Makedonija kato prirodno i stopansko cjelo« u izdanju Makedonskog naučnog instituta u Sofiji. Uz prijevod teksta na makedonski jezik, u tome su izdanju objavljeni i dokumenti, iz kojih se vide programski pravci Makedonskog naučnog instituta u Sofiji i dokumenti o prijenosu pokretnog materijala iz sofijskoga Makedonskog naučnog instituta u Skopje.

U predgovoru tome izdanju, koji je napisao Duško Popovski (str. 5—9), ukratko je rezimiran spomenuti rad i naglašeno da je Makedonija razmatrana u njenim geografsko-etnografskim granicama, nezavisno od njene podjele poslije balkanskih ratova. Zatim su u radu objavljeni dokumenti o kojima je već bilo riječi (str. 9—16) a prevedeni je tekst od str. 17. do 328. Na kraju (str. 331—343), dana je bibliografija upotrijebljena prilikom pripremanja spomenutog rada, sredena tematski, tako da je ukupni broj stranica te knjige 347.

U uvodnom dijelu rada »Makedonija kao prirodna i ekonomska cjelina« (str. 19—31) razmatran je geografski položaj, odnosno položaj Makedonije na Balkanskom poluotoku, pojam Makedonije i njeno prostiranje u prošlosti, zatim su navedene granice Makedonije i naglašeno da u njima zahvaća površinu od